

Meänkieli har fått sin egen lärobok

[2007-11-30]

För första gången finns en lärobok i meänkieli. Boken är ett stort steg för minoritetsspråket som länge var förbjudet att talas i skolan. Författaren Gunnar Kieri minns hur kränkt han blev av sin lärare.

Det är sen oktober 2007, sju mil norr om polcirkeln. Dagarna blir hastigt kortare. Om en dryg månad ska kaamos, mörkertiden, svepa in Korpilombolo och resten av Tornedalen i lång polarnatt.

På klassrumsdörren i Gårdbyskolan står det "Meänkieli ellää". Meänkieli lever! Där innanför har sex sjundeklasspojkar samlats kring "Meänkieli", den första läroboken i det som betyder "Vårt språk" och som många kallar tornedalsfinska.

Boken är ett stort steg för meänkieli, som riksdagen erkände som minoritetsspråk 1999. Beslutet öppnade för rätten till språkundervisning, inte bara i Pajala dit Korpilombolo hör, utan även i Kiruna, Gällivare, Övertorneå och Haparanda.

Men i Pajala vill politikerna gå längre. Alla barn i förskola och grundskola, säger skolplanen, ska möta meänkieli i den dagliga verksamheten och lära känna den rika tornedalskulturen.

Därför är undervisning i meänkieli obligatorisk för grundskolans alla elever.

Målet är att minst 80 procent av eleverna ska kunna kommunicera i tal och skrift på meänkieli när de lämnar grundskolan. All personal i för- och grundskola har gått en tredagarskurs i meänkieli i samarbete med Umeå universitet.

Men även om ett 50-tal lärare dessutom har gått en fempoängskurs på distans, så har målen varit svåra att nå. Egenproducerat material och nedtankat material från Myndigheten för skolutveckling har inte räckt.

Men nu finns alltså den första läroboken – skriven och illustrerad av lärarna och systerarna Karin, Linnéa och Märta Nylund – med en gedigen ordlista, grammatik, korta texter om barnens verklighet och bygdens kultur samt många sånger och ramsor på meänkieli.

Än finns boken bara i en mindre upplaga och det är ett otummat exemplar som Karin Nylund nu ska använda för allra första gången.

En av pojkarna, Erik Taavola, bläddrar och fastnar för texten om hirvi, älgen. Han läser högt utan att staka sig och berättar entusiastiskt om älgjakten nyligen.

– Är man tornedaling, så jagar man. Och när man jagar, så pratar man meänkieli, säger Erik. Att jaga på svenska har han svårt att tänka sig.

Alla vet att björnen, karhu, setts i trakten liksom susi, vargen som lokaltidningen skrev om samma dag. Och nu kan de läsa om djuren, i en vacker bok och på meänkieli. Det är stort.

I Övre Kuivakangas skola oktober 1942, så längtade en annan fjortonåring, Gunnar Kieri, efter att hans sjunde och sista skolår skulle ta slut. Det är samma tornedal, men ett annat kaamos råder; en ständig mörkertid som varat hela hans skoltid, oberoende av årstid.

– Hemma talade vi tornedalsfinska, precis som alla vi kände, minns Gunnar som nu är 78 år. Det var mitt modersmål, det enda språk jag kunde. Likadant med mina kamrater.

– Men i skolan var finska absolut förbjudet. Fast ingen svenska kunde vi, när vi började i första klass, utom möjligen "mamma" och "pappa".

I Gårdbyskolan är pojkarna stolta över sin bakgrund men ibland växlar samtalet över till svenska som de flesta pratar med kamrater och föräldrar.

– Meänkieli är mest far- och morföräldrarnas språk, säger Isak Jakobsson. De pratar och vi förstår.

Jeremia Rahkola säger:

– Mina föräldrar talar hela tiden svenska men nog förstår jag meänkieli ändå.

Och det finns tillfällen, säger Kalle Fors, då meänkieli är speciellt bra att kunna. Till exempel när vuxna tror att de kan ha hemligheter:

– Som vid jul, när de pratar om julklappar med varandra – och glömt att vi förstår vad de säger!

I Kuivakangas, drygt sjuttio år tidigare, satt Gunnar av sitt första skolår i "helvetes långa timmar" utan att förstå någonting av vad hans enbart svenskspråkiga lärarinna sa.

– Psalmverser och bokstäverna på svenska kunde jag – men det är skillnad på att kunna och att förstå. Och förstod gjorde jag aldrig, under detta första år.

När Gunnar och hans kamrater inte var i skolan, så talade de tornedalsfinska. Då fanns orden där, känslorna, nyanserna, glädjen, identiteten.

Men minsta ord på finska under rasten blev rapporterat till läraren av de egna skolkamraterna – och bestraffat. Ett barn som stod utanför staketet kunde på finska gråla och håna den förtvivlade där innanför, som inte hade svenska ord nog att försvara sig med.

På baksidan av "Meänkieli" finns en tecknad bild av en sopkvast på farstubron, lutad mot dörren. En sinnebild för tornedalsandan, som pojkar på meänkieli beskriver precis som Karin tänkt sig:

– Här låser man inte. Står kvasten mot dörren, kommer man bara tillbaka senare. Men står det ingen kvast för dörren, så knackar man först och sen kliver man in. Ingen inbjudan behövs. Man är alltid välkommen.

För Gunnar hade kvasten, eller snarare riset, en annan betydelse. Under ett snöbollskrig fick han en hård snöboll i ansiktet och svor till på finska och flickan som var ordningsvakt sprang till lärarinnan och berättade att "Gunnar säga finska".

– Lärarinnan kom ut, tog tag i min arm och nackhåret där det gjorde som mest ont och skakade mig. Stötvis och andfått flämtade hon att det var "förbjudet och kommer alltid att vara förbjudet att prata finska på rasterna". Hon visste inget om svordomen, det var språket som bestraffades.

– Och så skickade hon ut mig till skogen bakom skolhuset för att själv hämta ett björkris. Om jag tog ett för styvt ris, så skulle det gå av, det visste jag. Men då skulle hon bara skicka ut mig efter ännu ett ris. Så jag tog ett ris med mjuka grenar från början.

Lärarinnan slog och skrek, i takt med slagen: "Det blir ingenting av dig, Gunnar. Ingenting. Om du inte bättrar dig, så blir det ingenting. Av dig."

När hon slutat slå, så var hon alldeles röd i ansiktet. Gunnar sa ingenting under hela bestraffningen. Men tårarna strömmade.

Men när talar 13–14-åriga pojkar anno 2007 egentligen meänkieli? Isak Jakobsson som planerar en framtid som fotbollsspelare säger att kunskaper i meänkieli är bra i kontakterna med Finland.

– Finska och meänkieli är ganska lika, jag kommer att klara mig bra med det.

Och visst kan även Joakim Isaksson Markström tänka sig att det kan vara bra att kunna meänkieli:

– Men jag vill bli artist och det skulle aldrig falla mig in att sjunga på meänkieli.

Någon svårighet att lära sig meänkieli har de inte, trots att schemat är fullt av andra språk.

– Nog finns det alltid plats i hjärnan för ett språk till, säger Isak.

För Gunnar Kieri, liksom för så många andra, så satte misshandeln livslånga ärr med knäckt självkänsla och ett länge mycket torftigt svenskt och ett stukat finskt språk som följd.

Något som han senare som författare skildrat i en lång rad självbiografiska böcker, till exempel "Jag ska ändå inte stanna" och "Av dig blir det ingenting". Böcker som avslöjade förhållanden som många aldrig känt till, andra ville undertrycka och åter andra kände igen alltför väl.

Hemma kunde han aldrig tala om lärarinnans övergrepp.

– De var ändå maktlösa, hade säkert själva drabbats när de gick i skolan och deras skam fördes över på oss barn. Kanske tyckte de att det var bäst att vi lärde oss svenska ordentligt. De visste ju inte vad vi gick igenom.

Tornedalsfinskan, som Gunnar Kieri bestämt hävdar inte är ett språk utan en finsk dialekt utan inblandning av svenska ord och mycket äldre än riksfinskan, sågs som bristfällig och ofullständig:

– Och vi var bristfälliga och ofullständiga människor. Jag flyttade söderut och i ansträngningen att lära mig svenska så förlorade jag en hel del av mitt finska språk. Först när jag som trettiofemåring återvände hem insåg jag hur hjärntvättade vi hade blivit. Och som en

följd av den hjärntvätten fick mina söner, likaväl som många andra barn, aldrig lära sig finska av sina föräldrar.

Inte förrän 1957 beslutade Skolöverstyrelsen att ingen kunde förbjudas att tala finska på rasterna i skolan. Därmed fick meänkielitalande barn delvis rätt att tala sitt eget språk, även innanför skolgrinden.

– Men inte i klassrummet. Och i Korpilombolo församling, där alla byar har finska namn, får den största skolan heta Gårdbyskolan! Enligt min mening är det också ett utslag av skammen för det egna språket som en följd av de svenska myndigheternas hjärntvätt.

Vad detta kväsande berodde på kan diskuteras. Ytterst var det troligen en kvarleva till följd av gränsdragningen efter 1809 års fred med Ryssland, då den finstalande språkgruppen kom att hamna på båda sidor om gränsen som gick längs Torne älv.

Rädslan för att tsaren skulle göra anspråk på malm och skog i ett land som han kunde anse etniskt tillhörde Ryssland motiverade en brutal förebyggande svenskifiering av Tornedalen.

Kampanjen levde ett eget liv och flammade upp igen på allvar när Lapporörelsen började drömma om ett Storfinland under 30-talet. Och som så ofta annars så var det barnen som drabbades hårdast.

Men det var långt ifrån alla som tolkade sin uppgift så fanatiskt som Gunnar Kieris lärarinna gjorde. När Karin, Märta och Linnéa Nylund, som kom från ett uteslutande meänkielitalande hem, på 50-talet började skolan i byn Markusvinsa så fick de en tvåspråkig lärarinna. Hon var trygg och erfaren.

– Nog hörde vi om skolor där barnen fick sitta kvar om de talade finska, men själva drabbades vi aldrig. Vår lärarinna lät oss tala båda språken parallellt och så lärde vi oss lättare både svenska och meänkieli, säger Linnéa.

Den bok som de själva nu skrivit, med pengar från det statliga anslaget för minoritetsspråk, är en del av den våg av medvetenhet och återvitalisering av språket som redan hade börjat före riksdagsbeslutet 1999.

Litteratur, teater, musik, sång, konst och festivaler – med tornedalskulturen som tema och meänkieli som medel – har gjort Tornedalen känd även ute i landet.

Författare som Gunnar Kieri och Bengt Pohjanen har skildrat en okänd och ofta grym historia. Tornedalsteatern har framfört både klassiskt drama och pjäser med lokal förankring på meänkieli och grupper som Raj-Rajband har sjungit på samma språk.

Institutet för språk och folkminne har nyligen tillsatt en forskningsarkivarie för meänkieli, Harriet Kuoppa, som bland annat ska verka för att stärka språkets ställning.

– Och nu kommer alltså vår lärobok, säger Märta Nylund. Eftersom vi tyckte att vi arbetade ganska bra tillsammans, så sökte vi uppdraget ihop. Och fick det!

Det har varit en spännande tid, med viktiga frågeställningar om språket att diskutera. Åtskilligt fanns redan, som en omfattande grammatik. Men många ord fanns det ingen entydig stavning på. Eller också fanns det ingen benämning, speciellt inte för nyare företeelser, förklarar Märta.

– Och då var frågan: Skulle vi hitta på ett helt nytt ord, låna från svenskan eller låna från finskan? Hur skulle vi göra med ord som börjar på B, vilket på finska stavas med P; stava dem ljudenligt som finskan eller inte?

Det har varit en balansgång, säger Karin Nylund:

– Till slut bestämde vi oss för att stava orden ljudenligt. När man hör ordet, så ska man också veta hur det stavas.

Vid behov har de haft kontakt med språkvetare och författare, till exempel Bengt Pohjanen, för att höra deras åsikter.

– Samtidigt är ju språket inte statiskt, säger språkläraren Linnéa Nylund, utan förändras över tid. Precis som det ska vara. Nu har vi ju i alla fall en punkt att utgå från.

Och det kan visa sig vara i sista stund, speciellt bland de äldre ungdomarna, där många vare sig får del av den nya satsningen på språkundervisningen eller har hört språket talas av föräldrarna.

Även om antalet aktiva brukare av meänkieli minskar i takt med att de äldre dör, så visar en undersökning av Laura Arola vid Uleåborgs universitet att det finns ett intresse bland dagens Pajalaungdomar att lära sig språket "men att det kan fortleva bara om folk vill det själva".

Det anser även Sacke Waara som går andra året på elprogrammet på Laestadiusskolan i

Pajala. Hans reaktion på läroboken är att den kom tio år för sent för hans del och många andra jämnårigas.

– Den undervisning vi fick i grundskolan var bara förvirrande och ostrukturerad. Vi fick ett papper med text och en ordbok – men de ord vi skulle översätta fanns inte med i ordboken. Ingen talade om varför vi skulle lära oss meänkieli eller någonting om språkets historia.

Nu vill Sacke att någon ska berätta för honom om det som han och hans jämnåriga missade.

– Ett föredrag, en diskussion – vad vet jag. När jag får barn, så vill jag kunna prata meänkieli med dem men jag vill också veta varför jag ska göra det.

– Och jag vill inte att mina barn ska göra om sin fars misstag.

Det är ett stort steg från Gunnar Kieris mörka trettioal. Sakta, sakta håller medvetenheten på att svänga även bland de unga, där allt måste börja.

Meänkieli ellää!

FAKTA / MEÄNKIELI

Meänkieli är ett finskt-ugriskt språk, närmast besläktat med finska. Det talas främst i Haparanda, Övertorneå och Pajala samt i Kiruna och Gällivare. Man brukar uppskatta att 25.000–40.000 invånare i dessa kommuner talar meänkieli. För hela Norrbotten kan siffran uppskattas till ca 75.000.

Källa: www.sprakradet.se/meänkieli

FAKTA / GUNNAR KIERI

Yrke: Författare.

Född: 1928 i Tornedalen.

Bor: I Råneå, Norrbotten.

Har skrivit bland annat: "Av dig blir det ingenting" "Är han inte svensk?" "Bara ett liv" "Nimrods källa"

MATS KLOCKLJUNG

Publicerad i Lärarnas tidning
nr 19/2007